

«ИЖЕ БЯХУ ТОГО ЖЕ ДУХУ»: «ОБЩНОСТИ НА ДУХА» В БЪЛГАРСКО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Уважаеми господин ректор професор Герджиков!

Уважаеми господин декан доцент Тодор Попнеделев!

Скъпи мой учителю, академик Васил Гюзелев!

Почитаеми колеги, драги приятели и гости!

Днешният ден е много особен в историята на моите многогодишни посещения в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, който днес тържествено ме приема като почетен член на една от реномираните европейски академични общности със сто и тридесет годишна история. За един преподавател от неколко руски университети в Иваново, бивш Иваново-Вознесенск, това е небивала и изключителна чест. Поднасяйки моята най-искрена и чистосърдечна благодарност на втората ми Alma Mater и на всички членове на университетската общност, не мога да не си спомня как преди 44 години аз, студент трети курс от катедрата по история на южни и западни славяни на Московския университет, за пръв път влязох в тази величава сграда, за да започна една лична траектория в полето на българистиката, която днес достига своя апогей. Голяма е и моята радост, че днес в тази зала има и свидетели на това начало, и нашето истинско приятелство навлезе в петото си десетилетие. Каквото и да говоря от този висок подиум, осветен от имената на стотици учени – майстори, пред които оставам един недостоеен за

тази чест чирак – словото ми ще е едно признание в истинска и безкрайна любов към Софийския университет и неговите люде.

През този почти половин век имаше само няколко години, когато обстоятелствата ми попречиха да се срещна с моя любим Софийски университет, с моите приятели, колеги, учители. И дума не може да става, че бих могъл да извърша нещо в българистиката, ако не бяха тези срещи, размяна на мисли, мъдри беседи и наставления, приятелска поддръжка и помощ. Нямам ни възможност, ни, колкото и да живея, време да изплатя този дълг. Щастлив съм да бъда част от Университета като една от общностите на Духа, на които посвещавам своята *Lectio Inauguralis*.

Господин ректор Герджиков, това слово бе написано още в Русия, но преди няколко дни, слушайки Ваша великолепна реч за човешката духовност на 24 май, се убедих, че тази тема е актуална не само за историята, но и за съвремието.

Заглавието ѝ е измислено също тогава, но то по един почти мистичен начин е свързано и с днешния ден – празника на Свети Дух, когато благодатта на Св. Троица във вид на огнени пламъци се спуснала върху учениците на Спасителя, обединявайки ги като общност на Духа. ИЖЕ БЯХУ ТОГО ЖЕ ДУХУ ЕЖЕ И СЫЙ – казва и Житието на светител Методий за неговите ученици. Академичният прочит на заглавието е вдъхновен от приносите на двама почетни доктори на Софийския университет (както прозвуча в «Достоинство ест» - без сравнение с тези велики учени, на които съм един скромнен съименник. За отбелязване е, че Руската православна църква днес

споменава свети царевич Димитрий). Димитрий Оболенский въведе в научно обръщение термин «византийска общност» (The Byzantine Commonwealth), очертавайки контурите на сегмента на европейска християнска цивилизация, в която средновековна България заема ключови позиции. На академик Дмитрий Сергеевич Лихачев, който преди години благослови нашата с Игор Калиганов книга «Родник златоструйный» - древнобългарски паметници в руски превод с тираж двеста хиляди бройки, принадлежи прочутата формула «Държавата на Духа», изсечена върху неговия паметник в София.

Духът изначално е и винаги остава най-трудно осезаема и мъчно определима, но и най-стабилна основа за всяка общност, било държава, било народ, било университет. Какво имам предвид, като говоря за «общностите на Духа»? Всички ние, медиевистите – историци, филолози, изкуствоведи – проучвайки Българското средновековие, преди всичко виждаме и изследваме в него или такива трайни феномени, каквито са държава, църква, народност, или техни частни форми и репрезентации.

Средновековният човек не е мислел себе си и извън общностите като град или село, манастир или енория, но писмените извори с които работим, ни подтикват към личността и ние се стараем да атрибутираме достигналите до нас съчинения на определен автор. Обаче средновековният книжовник, разпънат между смирението на християнина и самочувствието на автора, търсел изход от това противоречие, като криел името си в акростих, псевдоним или прозвище, но често и по този начин отбелязвал принадлежността си към една от общностите на Духа.

В Проглас към Светото Евангелие, авторството на който много учени отдават на самия св. Константин-Кирил Философ, следовниците на Солунските братя се призовават да се явят пред Бога в часа на Страшния Съд като Божи воители (ХРАБЪРИ, СТОЯШТЕ ОДЕСНУЮ БОЖИЯ СТОЛА, ЕГДА ОГНЕМ СУДИТЬ ЯЗЫКИ). Към тези «ХРАБЪРИ» причислява себе си авторът на «Слово о писменех», което завършва с думите на почит към «свети Константин Философ, наричан Кирил», който «ни създаде буквите и преведе Книгите, и Методий, неговият брат». «Още са живи онези, които са ги видели», - отбелязва Черноризецът.

Идентичността на всяка такава общност включва преди всичко идеи и ценности, споделени от нейните членове и надделяващи тяхната индивидуалност. Това е идентичност на носителите на Духа, на следовниците на духовния водач, на братството на светата обител, или дори на «гражданите на небесния Йерусалим». Тази идентичност е насочена към определена духовна цел и може да е полезна за земни, политически или социално значими задачи, но тя не е подчинена на тях. Тъй като общностите на Духа съществуват по-дълго от един човешки живот, тази идентичност органично включва памет и признателност към учители и предшественици.

Общите ни представи за средновековното минало по принцип са фрагментирани (тук не за последен път ще цитирам скъпия си учител академик Васил Гюзелев). Ние представяме Средновековието като «странно шествие на светско и духовно воинство – ханове и царе, боили и боляри, патриарси и книжовници, светци и мъченици, ересиарси и народни водители».

Като студенти научаваме за средновековни съсловия – oratores, bellatores, laboratores, за търговски и занаятчийски корпорации, обаче станем ли изследователи – като се съсредоточаваме или върху триадата „Държава, общество, народ“, или пък върху личностите, чиито имена историята е запазила.

Според мен, добавяне на «общностите на Духа» към обектите на историческо или историко-филологическо медиевистично изследване би могло да направи образа на Българското Средновековие по-многоизмерен, по-пълноцветен и по-адекватен на стоящата зад него грамадна и пъстра реалност. Общностите на Духа съществуват едновременно в една и съща епоха, те се пресичат и се преливат помежду си, а отношенията между тях, макар и да не изключват конфронтации, не се ограничават с тях. Един и същ индивид може да е част от няколко общности на Духа. Тези общности не се вместват в държавните граници и преодоляват етническите разделения. Не играе разделяща роля и езикът – Духът надделява. Жанрът на академичното слово ми оставя време само за няколко примера, и аз преминавам към тях.

Първият е свързан с общността на първите български книжовници, която обедини преките ученици на св.св. Кирил и Методий и техните духовни съмишленици в България, като отразената в Прогласа първоначална кирилometодиевска идея за нов Божи народ – словене - претърпява съществена трансформация. Езикът на Солунските братя е усвоен от тях като «наш», «словенски», докато етнополитическата идентичност на неговите

носителите неразривно се свързва с Българската държава. Средната продължителност на една генерация е между три и четири десетилетия. Първото поколение на Кирило-Методиевите следовници в България живее и се труди в епохата на цар Симеон, който е един от неговите представители и водачи, втората генерация застава в центъра на културното развитие на България в епохата на цар Петър. Третата – най-неизследваната и мъчно разкриваема, поради състоянието на изворите, – покрива времето на Комитопулите, което само преди няколко години се върна във фокуса на медиевистични проучвания. Сигурен съм, че завръщането на съвременната наука към синтеза на исторически, филологически и културологически методи ще даде възможност да се представи многостранна и плодотворна дейност на тази «общност на Духа» в пълния ѝ мащаб, като се прецизират конкретните ѝ просопографски параметри и се доуточнят археографските, текстологическите и езиковите характеристики на най-ранния сегмент от старобългарското книжовно наследство.

Вторият пример се отнася до ролята на възпитаниците на светогорските манастири в културното развитие на второто Българско царство – една тема, развита в книгата на академик Гюзелев за училища, скриптории, библиотеки и знания в България през XIII-XIV век и продължена в поредицата сборници за Зографска обител и други работи, включително и на неговите ученици. Търново и Атон взаимодействат в създаването на културата на обновената от Асеневците Българска държава. «Културната ос» Атон-Цариград Търнов, поддържана от усилията на светогорци през целия период

на съществуването на Второто Българско царство, съставя една от важните опори на византийско-славянската общност и на цялата средновековна европейска християнска култура. Съществуването ѝ е отбелязано още в самия край на XIII в., когато през февруари 1199 г. българи от всички светогорски манастири участват в лития за починалия хилендарски монах Симеон – оттеглил се от властта велик сръбски жупан Стефан Неманя, заедно с гръцко, иверско, руско и сръбско «стада съвокуплени». Ще напомня, че три от тези общности използват общ църковен език, на който през 885 г. учениците на св. Методий пеят над ковчега на своя учител. В Зографската грамота (1342) на цар Иван Александър Света Гора Атонска е описана като място, където «се намират строежи на всякакъв православен род и език, първом особено гърци и българи, а после сърби, руси и ивери, като всеки има поминание според своите трудове, още повече според своята ревност». Мащабната дейност, известна като изправление на богослужебната книжнина, която се разпростира върху целия славянски православен свят има своите центрове в Зографска обител «Свети Георги», Великата Лавра «Св. Атанасий», Ватопед, Св. Павел и други манастири.

Светогорци вече през първата трета на XIII в. съставят една «общност на Духа», поддържана от българските царе и разклонена далеч извън българските земи. Тази общност дава мощен импулс за възстановяване на Българската патриаршия през 1233-1235 г., за оформяне и поддържане на нейната литургическа и четивна книжнина, и, в крайна сметка, за създаване на нов модел българска средновековна култура във второто Българско царство. От

взаимодействието между атонската «общност на Духа» и книжовниците в Цариград Търнов към средата - втората половина на XIV в. се формира изключително наситена духовна среда, в която са възродени много от първоначалните образци, създадени от българските книжовници от епохата на Симеон и Петър. В нея е разпространено гръко-славянско двуезичие и се утвърждава икуменическо съзнание, а съдържанието на книжнината апелира към изконните светоотечески корени на източното Православие.

Тази «общност на Духа» е повлияна и от една изключителна синергия около средата на XIV в. когато в Атон, а след това и в България идват монаси от още едно православно средище - Света Гора Синайска. Най-важният епизод от тези връзки е основаване на Парорийска обител от св. Григорий Синаит. Макар и за кратко време тя става първостепенен духовен център на православните Балкани, а възпитаните в Парория ученици на св. Григорий са въоръжени с аскетични практики и исихастско богословие, които им придават сили и за техните земни дейности.

Трудовете на Григорий Синаит почти синхронно се превеждат на славянски език и съдействат за изграждане на нови качества на «общността на Духа» от неговите ученици – исихасти в средновековни български и съседни на тях земи. Присъщото за исихастката общност изострено есхатологическо съзнание става една от най-важните съставки на духовната атмосфера в целия византийско-славянски свят в навечерието на османско нашествие. Между възпитаните в Парория подвижници е и св. Теодосий Търновски – учител на бъдещия патриарх на Българската църква

Евтимий Търновски, а самият Парорийски манастир, макар и не съществувал дълго, е важен възел в разклонената мрежа от манастири, която обхваща центъра на православните Балкани от Метеора в Тесалия до Морава и от Черна Гора до Черноморието. Интензивното духовно и книжовно общуване в тази мрежа, един от новите центрове, в която през последната четвърт на XIV в., е Евтимиевият манастир на св. Троица до Търново, довежда до обновяване на литургическата книжовност, език и писмо. Самият Евтимий Търновски и неговите ученици, «свои по апостолски жребий» - образуват обновената «общност на Духа», която се разпространява между народи, «сродни с българския по реч».

Тази общност, съществувайки извън границите и църковните юрисдикции, надживява средновековните държави на българите, и с усилията на митрополит Киприян, Константин Костенечки, Григорий Цамблак, Никодим Тисмански и много други забележителни книжовници доизгражда мрежата, достигаща Вилно, Киев и Москва. От нейната атмосфера, пронизана от духа на православно единство, идват мощни импулси, стимулиращи развитието на книжнината, а с нея – и на цялата духовна култура на народите, населяващи тези територии.

Неизбежната сегментация на тази среда се проявява и във формирането на отделни локални общности в завладените от османски нашественици балкански земи през втората половина на XV в. Пример за сътрудничество е дейността на Владислав Граматик, обединяваша редица забележителни фигури като Димитър Кантакузин и Мардарий Рилски, а общността на Духа

около тях като че ли резюмира многовековното развитие на средновековната българска книжовност. Тя оставя обемисти сборници, където влизат многобройни старобългарски текстове от Житието на св. Кирил Философ до поестта за пренасянето на мощите на св. Йоан Рилски от Търново в Рилския манастир - един на най-важните възли на тази мрежа от духовно взаимодействие, огнище и пазител на традициите на българска православна култура през вековете на османското владичество.

Използвайки за характеристиката на общностите на Духа съвременна терминология, можем да ги определим като интелектуални мрежови общности, които се пресичат, преплитат и преливат една в друга. Обединени около определени комплекси от идеи и стойности, те изграждат специфична идентичност на своите членове, която им позволява да се разпознават един друг даже и да нямат преки контакти. Такива общности въз основа на просопографски, археографски и културни проучвания могат да бъдат представени не само в общите им териториални и времеви измерения, но и като системи, съдържанието на които определя цялостния облик на съвременната им старобългарска и православна култура.

Една от отличителните черти на тези общности в Българското, а и в цялото православно славянско Средновековие е особеният пиетет към лични връзки между ученика и учителя. Още първите ученици на св. св. Кирил и Методий с гордост подчертават в съчиненията си своята приемственост от Учителите. «Двамина, що

стоите отдясно пред Пресветата Троица, молете се на Христа, та да опази стадото словенско!» - призовава епископ Константин Преславски, когото на свой ред Тудор Доксов с благоговение нарича ученик на Методий, архиепископ Моравски. Изтъкнатият книжовник от първата половина на XV в., «странник от търновските краища» Константин Костенечки в своето «Сказание за буквите» с гордост споменава, че е ученик на «Андроник от Романийската област», който, на своя ред, бил ученик «на онзи дивен в словото мъж» «велик художник на словенските писмена» Евтимий.

Това отношение към учителите е твърде различно от известната метафора за джуджета стъпили на раменете на великани. Учителите, за които става дума в православните славянски «общности на Духа», водят свои ученици за ръка по не винаги прави и равни пътища на знанието, като топлите им длани предават на тях изначална апостолска благодат. «Свети Методие, ти дар прие от Бога и даде на онези, които се нуждаеха», - възгласява в Службата си Константин Преславски.

Преди 22 години на 6 май 1996 г. в тази величествена аула такава синя лента бе възложена на раменете на заслужилия професор на Московския университет «Михаил Ломоносов» и почетния доктор на Софийски университет «Свети Климент Охридски» Людмила Василичевна Горина, ученик на която съм вече 45 години. Тя с голяма радост очаква да се върна от София. На нея и на българския ми учител, заслужилия професор на Софийския университет академик Васил Гюзелев, дължа всичко, което съм

постигнал в българистиката, и мога само да съжалявам, че не успях да послужа на науката толкова всеотдайно - както те.

Всеки един ученик следва своите учители и като гледа напред, забелязва техни следи, но ако ги губи от погледа, трябва да провери дали се движи във вярната насока. Имам щастието да вървя ръка в ръка със своите скъпи учители повече от четири десетилетия, и сега, в този вълнуващ тържествен час искам да им пожелаая още много години творчески живот и човешко благоденствие, здраве и поддържане на този висок Дух, който се предава от поколение на поколение. **«Ибо довлеет ученику, да будет яко учитель его».**

Благодаря на всички за вниманието и честта, която днес ми е оказана и която ще ме вдъхновява и по-нататък към проучване на Българското средновековие (пак цитат от Учителя ми) – «епохата на тържеството на човешкия Дух над тленната материя»!